

ĆWICZYĆ (121) *vb impf*

inf ćwiczyć (23). ◇ *praes 1 sg* ćwiczę (3). ◇ *2 sg* ćwiczysz (1). ◇ *3 sg* ćwicz (26). ◇ *1 pl* ćwiczą (9). ◇ *praet 2 sg m* -eś ćwiczył (2). *f* -ś ćwicz(e)ła (1) *PaprUp*. ◇ *3 sg m* ćwiczył (9). *f* ćwiczyła (2). ◇ *3 pl m pers* ćwiczili (8). *subst* ćwiczyły (2). ◇ *fut 2 sg m* będziesz ćwiczył (1). ◇ *3 sg m* będzie ćwiczył (1). ◇ *3 pl m pers* będą ćwiczyc (1) *RejAp*, ćwiczyc będą (1) *ModrzBaz*. ◇ *imp 2 sg* ćwicz (5). ◇ *con 3 sg m* by ćwiczył (6). ◇ *3 pl m pers* by ćwiczili (7). *subst* by ćwiczyły (2). ◇ *impers praet* ćwiczono (3). ◇ *con* by ćwiczono (3), by niech ćwiczono (1); by ćwiczono *GliczKsiąż*; by ćwiczono : by niech ćwiczono *ModrzBaz* (2 : 1) ◇ *part praes act* ćwicząc (4).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (trzy z tych samych przykładów) – XVIII w.

1. *Doskonalic w czym, uczyc, ksztalci, edukowac, wychowywac (przez czeste powtarzanie jakiejś czynności, ćwiczenie); exercere Mącz, Calag, Calep, Cn; erudire, inficere artibus Mącz, Cn; fingere mores Mącz; condocefacere, exercitare Calep; excolere, expolire, formare, informare, instituere, recoquere Cn (106) : Lecz iż nie prawie proftak [Potocki] poznałz po rozmowie. Bo v dworá ćwiczono RejZwierz 85; Calag 490b; Condocefacio – Zwiczaiam, czwiczę. Calep 236b; Exercitor – Ten ktori czwiczi. Calep 387b, 387a, 387b [2 r.].*

ćwiczyc kogo (42), co (3): GliczKsiąż K3v, K5v; ná ktorego [mistrza] dofyć pracey ieft/ gdy rząd Kofcielnny y Szkolny dobrze wiedzie/ ćwicząc dziatki Mieyłkie GroicPorz ev; POMniciełz wy rodzicy/ iż czáfem ze łzami/ Włpominacie fwe czáfy/ co były przed wami. Nárzekaiąc ná przodki/ że was zle ćwiczylil/ Mowiąc/ żebychmy dzifia godnieyłzymi byli. RejZwierz 124v; Sic fingere mores, pro formare, Dobrych obyczáyów vczynć/ Cwiczić kogo. Mącz 127b; Prot D2v; RejAp 90v; fługá powie/ pánie zleć/ boty pirwey musi obuć/ Powiedzial pan/ Iuż ty mnie nie ćwicz/ dáley ten bywał niż ty/ kto mi to pifał GórnDworz P3; [biaległowy] dziatki mále chowaią/ á podrołte oycowie ćwiczą GórnDworz X6v, Kk5; RejZwierz 14v; BudBib Deut 8/5, Prov 13/24, Ier 10/24; BudNT Hebr 12/10; PaprPan N3v; ModrzBaz 12; SkarŻyw 570; ReszHoz 131; Tey my nieczci vchodząc/ á cnotę włtrzymawálości [...] ćwicząc/ bárzo rádzi pościm. SkarKaz 120b, 420a, 550b; bo teraz żaden fię krolá nie boi/ áni iego ładow/ [...] Kto chce/ o nim łzemerze/ káždy go ćwiczil/ y pedálogiem iego być chce SkarKazSej 659b. Cf ćwiczyc kogo czego; kogo do czego; kogo komu; kogo k(u) czemu; kogo na co; co czym; kogo, co w czym; cum inf.

ćwiczyc kogo czego [= w czym] (1) : Tę ia z wielką pilnością każę máłce vczynć/ Słuzby Bożey/ łkromności/ obyczaiów ćwiczyc ZbylPrzyg ktv.

ćwiczyc kogo do czego (3): Trzećia/ áby dziatki y młodzieńce do włzelákich cnot y náuk ćwiczono ModrzBaz 4, 13, 47.

ćwiczyc kogo komu (1): Ktory [diabeł] pyche wymyflił/ by ie [ludzi] łobie ćwiczylil/ A potym po łwey woli/ iáko bydło liczył. RejWiz 156v.

ćwiczyc kogo k(u) czemu (3): RejPs 75v; RejZwierz 92v; Mełáliná [druga żona Klaudiusza Tyberiusza]/ tá była ták wielka gámratká iż przechodziłá Semiramis/ chodziłá potáiemnie do domu gościnnego/ [...] k temu też pánnny y pánie ćwiczylá. BielKron 141v.

ćwiczyc kogo na co (1): co wyęc zwykli czynic pólpolicye oycowye/ ktorzy máłuckye dzyatki fwe ćwiczą ná tanyec y łpofobyą ye klányác fie łpyewác GliczKsiąż K.

ćwiczyć co czym (1): Bo żadne przyrodzenie niemoże być tak dobre/ ktoreby się niemiąło zepfłować/ iefli go zániedbáią/ á wftáwiczną zabawą ćwiczyć niebęda *ModrzBaz* 8v.

ćwiczyć kogo, co w czym (12): A przeto iako lię Socrates będąc ftarym grać nauczył/ takze też przyrodzoney cnoty młodzieniafki kazał wnim cwiczyc *KwiatKsiąż* 12v; Owłzem fie ich wżędy więcey náyduye [*takich rodziców*]/ ktorzy namyflnie młodź od prawdziwey wiary á chwały Bożey odrywáią/ [...] á wołá ie ćwiczyć/ álbo w rzemieflach/ álbo w zbytkoch *RejPosWstaw* [41³]; *PapPan* S2v; Bo ieft też to tych rzemieśników tá właściwa zabawá/ w ktorey rozum fwoj ćwiczyć y náuki fwey używáć będą mogli. *ModrzBaz* 97v; *KochMRot* Bv; PAN BOG pierwszą przyczyną/ á tyś drugą byłá: Ten zgotował Mátkę mnie/ tyś [*zacna Pani*] w cności ćwiczyła. *WisznTr* 3; *WujNT Tit* 2/4; y poftánowił [*król*] go [*Józefa*] pánem domu fwego/ [...] áby náuczał pány iego iáko lam siebie/ y ftáre iego w mądrości ćwiczył. *SkarKazSej* 660a. Cf *Zwrot*.

cum inf (1): doftał fnyą fyná Tobiaffá/ ktorego [...] práwye z dzyecińftwá nabożeńftwá vczył/ y od wfelákyego grzechu ftrzed [!] fie y wyárowáć onego ćwiczył. *GliczKsiąż* D8v.

W charakterystycznych połączeniach: ćwiczyć dobrze, ustawnie, źle; ćwiczyć w cnotie (do cnot) (3), w mądrości (mądrze) (2).

Zwrot: »ćwiczyć w nauce« (4): Puerum artibus erudire, W naukách ćwiczić. *Mącz* 359d, 14c, 115c; Przydano też Kántory/ ktorziby młodzieńce w náuce Muziki/ [...] ćwiczyli *ModrzBaz* 132.

Szeregi: »ćwiczyć a nachylać« (1): Małz fyny/ ćwiczzie ie/ á náchylay ich od dziecińftwá ich. *SkarKaz* 420a.

»ćwiczyć i przykładać« (1): áby [*synowie Rzymian*] zá młodu mogli obaczawáć fpráwy/ á rády/ y wotowania ftárflych rádzyc oycow fwych/ ku tákyemu theż rozumowi á godności fiebye ćwiczyć y przykładać *GliczKsiąż* K5v.

»ćwiczyć a (i) uczyć« [*szyk 3 : 1*] (4): V Ziemiańftwá ieft ten obiczáj dzyecyom rządzić á chowáć bákálarzá/ ktori domá pokátnem obyczáiem ćwiczy á vczy dzyatki *GliczKsiąż* K3v; *RejAp* 90v; Bo tákżec to wfzytko zá iedno poydzie/ choćbyś też czytał y namędrfze Philozophy/ [...] álbo też tákżec o tym y młode ludzi będąiefz vczył y ćwiczył/ iefli fobie y im też nie rozważyfz [...] cznoth/ [...] wfzytko to iedno iákobyś groch miothał ná fciánę *RejZwierc* 14v; *ReszHoz* 131.

W przen [kogo, co] (10) : *RejPs* 33v; A iáko óftrogámi v dobrego ieżdzcá/ Táko tego fwowolnego trzebá ćwiczyć źrzebá [*przyrodzenie człowieka*]. *RejWiz* 89; Iefzcześ mię z młodu ćwiczył [*docuisti*] á ia boże żywy/ Y dżiś wyznawam twoie niepodobné dżiwy. *KochPs* 104; *CzechEp* 41; Krotko tzitai iak zdawna Krole tve [*cnota*] cwitzela. *PapUp* A3v.

ćwiczyć na co (2): Trudno tu wyliczyć wfzytki/ Ktore ma praca pożytki/ Tákież fwiátá nie wyliczy/ Iáko ná złe ludzi ćwiczy. *BielKom* D7. Cf *Zwrot*.

ćwiczyć w czym (2): Acż pod czás rzecz fpokoyną przeciw mnye mowili/ Wifákoż w fkrtyości ferc fwych zdradliwyie myflili/ Ięzyki w chytrym gnyewyie ták záwždy ćwiczyli. *LubPs* I3v; *KochPs* 142.

Zwrot: »ćwiczyć na swą myśl« (1): Cwicz mię [*Boże*] ná fwą myśl/ iákobyś zdrowiém mię dárował. *KochPs* 185.

Szereg: »rządzić, ćwiczyć, naprawowáć« (1): on[*Bóg*] mię rządzi/ on mię ćwiczy/ on mię nápráwuie. *SkarKaz* 550b.

α. O obyczajach zwierząt [kogo, co] (2) : Tedy [bocianięta] ie [swoich rodziców] ná fkrzydłach fwych nołząc z nowu ćwiczą/ A rownie tey czerstwości im iák łobie życzą. *HistLan* B2v.

ćwiczyc na co (1): Zwierzęthá nye czuyąc nie zmyflu á rozumu do łiebye/ dzieci łwe zábawiąą nye około łkubánya łierchli/ álbo pyerza/ ále ćwiczą ye álbo ná byeg/ álbo ná latanie *GliczKsiąż* F3.

a. Kształcić w rzemiośle rycerskim, w sztuce wojennej, żołnierskiej [kogo (21), co (5)] (26) : *Leop* 4.Reg 25/19; *RejZwierz* 79; W lud łie dobrze opatrzyć/ ćwiczyc y łiodłaki/ Łácno s tákich poćzynić draby y kozáki. *BielSat* G3 [*idem BielSen* 16]; *Campieni*, co ćwiczyci łłodź w polu. *BielSpr* 12v; *BiałKaz* I4; Iáko Agiezilaus ták on [*Mikołaj Starziski*] łyny ćwiczyc/ A teź żaden w potrzebie nierad pocztow łiczy *PaprPan* G, K2; *BielSen* 16.

ćwiczyc do czego (4): *BiałKaz* 14; *PaprPan* O3; Niemniey teź do tego żołnierze ćwiczyc [!] trzeba/ iáko łtraż we dnie y w nocy trzymáć *ModrzBaz* 111. Cf »ćwiczyc do boju«.

ćwiczyc czemu [= w czym] (1): niektore [*niewolniki*] ćwiczą rzeczám rycerskim *BielKron* 261v.

ćwiczyc ku czemu (5): rotmiłtrz rotę łwą ku łłturmowi ćwiczyc/ álbo namyoty rozbiyáć chćyał *KromRozm III* F8v; mnie Oćiec moy od łłodości mey ku łłuzbam twym ná Podolu/ w Litwie/ w Mołkwie przy łobie ćwiczycł *OrzRozm* R4v; *BielKron* 319v; áby łie iey [*sztuki puszkarskiej*] y Mniłzy w Kłáłtorzech vczyli/ y drugie łłode Ludźi ćwiczyci ku łłrzelániu *BielSpr* 72v. Cf »ćwiczyc ku boju«.

ćwiczyc na co (5): [*Turek*] nie ma łepźych mężow/ ieno co s Krzełćijan pobrał/ [...] kthore ná Iáńczáry obráca á ćwiczyc ná łłrzelbę. *BielSpr* 60, 3v, 28v; *PaprPan* D2v; Spráwą mẽłtwem dźielnołcią włzędy łławni byli [*rycerze węgierscy*]/ Ná to teź łwe potomki z pilnołcią ćwiczyci. *CzahTr* H.

W charakterystycznych połączeniach: ćwiczyc rzeczám rycerskim (na rycerskie rzeczy, do rzeczy rycerskich) (4); ćwiczyc ku łłrzelaniu (na łłrzelbę) (3); ćwiczyc z pilnołcią.

Zwrot: »ćwiczyc do boju, ku boju« (1 : 1): *RejZwierz* 9v; [*Czacki*] łłody lud ćwiczycł do boiu *PaprPan* Bb3v.

Szeregi: »chowác, ćwiczyc« (1): [*Turcy*] biorą łłodzieńczyki w trybućie/ drugie gwałthem ná woynách/ dáią ie chowác/ ćwiczyc ná rycerskie rzeczy *BielSpr* 3v.

»ćwiczyc i nauczać« (1): Iędrzey Opálinłki [...] do rzeczy Rycerskich/ y łpraw rzeczy połpolitey potrzebnych/ ćwiczycł/ y náuczál [*łłodego króla*] *BiałKaz* I4.

W przén [co] (4) :

ćwiczyc na co (2): Nie trzymam z Málřem/ co ná bitne boie/ Cwiczyc łwe łzábłe/ ćwiczyc zbroie *RybGęłli* C2.

Zwrot: »ćwiczyc ku boju« (2): BŁogółławyony Pan Bog co ręce me ćwiczyc Ku boju [*qui docet manus meas ad proelium Vulg Ps* 143/1] *LubPs* ee5v; *BibRadz Ps* 143/1.

b. Kształcić sprawnołć fizyczną ludzi [kogo, co] (4) :

ćwiczyc w czym (2): A Cretenłczy y Lacedemonłcy Legislatores/ [...] łłodź łwoię nietylko wcierpliwołci cziełřney czwiczyci/ ale izeby teź vmysłu powciągłiwego a wtrzymáwálego byli *KwiatKsiąż* M2v; Potrzeba ich tełz [*łłodzieńców*] czwiczyc w bieganiu/ [...] y włzymowaniu *KwiatKsiąż* Ov.

Zwrot: »ciało ćwiczyć« (2): abowiem przez to tańcowanie y ciało czwiczą/ y wielką członkom ochotność a chypkość przidaia *KwiatKsiąż* P3v; Przed nálezym wiekiem/ kiedy był iaki śláchecki ziazd/ tedy na kítált fzermierzow/ zápalnictwe^m/ [...] ciálla fwe ćwiczyli *PowodPr* 73.

c. *Ujeżdżać, wdrażać do posłuszeństwa konie; tresować [co]* (4) : To iest wláfný vrząd tego Decuryulá albo dworzániná/ nie tylko fiebie ćwiczyć ále y koniá. *BielSpr* I3v.

ćwiczyć do czego czym (1): tedyć też do woyny trzeba koni dobrych: ktoreby też niech dobrze kármiono/ y częłtem przeieżdżaniem ćwiczono/ do fłępnego chodu *ModrzBaz* 110.

ćwiczyć ku czemu (1): Ale pátrcie ná tho w. m. iż ci ktorzy obiezdziá konie/ y ku gotowości ie ćwiczą/ nie odeymuią im biegu/ áni fłakánia *GórnDworz* Ff7v.

Szereg: »ćwiczyć a wyprawować« (1): Bo to widamy y w konioch y w inych źwirzétach iż im ie naczeńfciey ćwiczą a wypráwuią/ tym też naofobnieyfe bywaią. *RejZwierc* 15.

d. *Wdrażać w ćwiczenia duchowe, umacniać, utwierdzać w wierze [kogo]* (8) : Ná ktorych mieyfce náftąpiła Szkoła Chriftułowá: ktory y fám miłtrzem názwan/ y vcźnie miał wybráne/ ktore przy fobie ofobliwie/ nie miedzy mnołtwem ludzi ćwiczyl. *ModrzBaz* 128v, 128v, 129.

ćwiczyć ku czemu (1): A niechay niemnima/ iednego tylko fpofohu ludzie być fobie zwierzone/ áby miał iednym y pewnym obyczáiem/ włytki wierzące vcźyc y ku prawđziwey poboźności iednáko ćwiczyć *KuczbKat* 5.

ćwiczyć w czym (4) : Nye brońcye dzyatkom do mnye chodzić/ co nic infłego nye yeft/ yedno áby dzyatki ćwiczono w naboźności *GliczKsiąż* H3; *ModrzBaz* 11v; *NiemObr* 147 [2 r.].

W charakterystycznych połączeniach: ćwiczyć w nabożeństwie (naboźności) (2), w naukach chrystyjańskich, w wierze, zakonie (3); ćwiczyć ku poboźności.

Szereg: »uczyć i ćwiczyć« (3): *KuczbKat* 5; Pokázuie fię z tych fłow/ iż tám dźiatki Chriftyánłkie pirwey vcźono/ y w wierze ćwiczono *NiemObr* 147, 147.

2. *Karcić, karać; trapić, nękać, doświadczać, wystawiać na próbę; corripere PolAnt [kogo]* (14) : Káždy tu co gi kxiądz liczy Vbogiego kmieciá czwicy *RejRozpr* D3v; *BudBib Deut* 8/5; Cwicz fyna twego á ochłodzi cię/ y da kochánie duży twoiey. *SkarKaz* 420a, 420a.

ćwiczyć komu czym (2): Kto chce poboźnie żyć w Chriftušie ten ćierpieć ma prześládownie [...] Ktorem fobie Bog tych ćwiczyl/ ktorých [...] miłuie *CzechEp* 368. Cf »[czym] sobie k woli swej ćwiczyć«.

ćwiczyć kim (1): iż te narody Pogánłkie dla tego Bog mnożył y mocnił áby nimi ćwiczyl/ y w boiáźni fwey záchował lud fobie wybrány. *PowodPr* 13.

ćwiczyć w czym (1): iednák nie záraz [Bóg] ie [syny Izraelskie] do oney [...] obiecáney ziemie wprowadził/ ále ie pierwey w rozmáitých [...] przygodách ćwiczyl *KuczbKat* 140.

Zwrot: »[czym] sobie k woli swej ćwiczyć« (1): Ktore [krzyże] pófpolicie BOg ná wierne chwalce fwe dopuľczá/ y nimi ich fobie k woli fwey ćwiczyl/ y doświadczá. *CzechRozm* 225v.

Szereg : »ćwiczyć i doświadczać« (1): *CzechRozm* 225v cf *Zwrot*.

W przén [kogo] (5) : *RejZwierc* 109V; Ieden buya po fwiátu drugi nyewolnikiem. Ale ktoby fie thákich przypadkow náliczył/ Iáko więc rozmáicie fwiát będye fwe ćwiczyl. *RejWiz* 128, 53; Sády cię bołkie przedźiwnie ćwiczyl/ [...] Dwa kroć cię więźniem twa fortuná miála *GórnTroas* 14.

Przysłowie: Bywa mędrłfy na ołtátek Kogo czwicy niedołtátek *RejRozpr* I4v.

Przen: *Przewlekać, wznawiać, podejmować* [co] (1) : ták Prokuratorowie náłzy práwo/ [...] ná włzyłtkie choć przeciwne caufi/ iáko wołkowego nołá náciágną: y co czas/ [...] to nowe Procełsy ábo połtępki práwne wymyśláią: iż rzeczy iáłne ták vplotą/ że kilkákroć/ [...] po ołtátnich fádách gđzie koniec miał byđz one ćwiczą. *PowodPr* 64.

3. Uderzać, bić (o grze na instrumencie) [co] (1) : Káždyby rzekł ze łam Phoebus bije w kręte łtrony/ Y ołnowę trzewonitną ćwicy Bog vczony. *KlonŻal* B2v.

Synonimy: **1.** *nachylać, naprawować, przykładać, uczyć, zwyczajając; a. nauczać; c. wyprawować; 2. doświadczać; 3. bić.*

Formacje pochodne: *poćwiczyc, przyćwiczyc, przyćwiczyc się, wyćwiczyc; przyćwiczać się, wyćwiczać; wyćwiczyc.*

Cf **ĆWICZĄCY, 1. ĆWICZENIE, ĆWICZONY**

KN